
TÁJÉKOZÓDÁS

SZABÓ ANDREA

A politikai tiltakozás elemzésének módszere¹

A társadalmi és a politikai tiltakozások tanulmányozásának módja nem vagy csak kevésbé kidolgozott az európai és a magyar szakirodalomban. E mögött három ok is meghúzódhat. Az első a politikából eredő félreértésen alapul. Eszerint a politikai tiltakozások, a tiltakozási kampányok a fennálló demokratikus hatalmi-politikai berendezkedés legitimitását kérdőjelezzik meg. A másik – az előzővel azonos súlyú – probléma az, hogy a politikai tiltakozás fogalmát sokféleképpen értelmezik. Ha nagyon sarkítottan akarunk fogalmazni, azt mondhatnánk, hogy a politikai tiltakozás az, amit az adott kutató annak gondol. A fogalomhasználat függ attól, hogy

- milyen típusú és mennyiségű az a forrásanyag, amely rendelkezésére áll;
- történeti jellegű vagy a jelenre – esetleg a közelmúltra – vonatkozik az a kutatás, amelyben a tiltakozás fogalmát használják;
- van-e valamilyen speciális terület, amely különösképpen érdekli a szerzőt;
- a tiltakozást leíró munka elméleti vagy empirikus jellegű-e;
- a kutatónak mennyi pénze van a kutatásra, azaz milyen széles az a bázis, amelyre építhet.

Eddigi tapasztalataink szerint a politikai tiltakozást „*esermyőfogalomként*” használják, amely alá a legkülönbözőbb tiltakozási formák – erőszakos tiltakozások, demonstrációk, gyülekezések, tüntetések – beférnek.

A harmadik ok technikai jellegű. Azon túl, hogy nem lehet pontosan tudni, ki hogyan, mire használja a definíciót, talán még ennél is nehe-

* Köszönetet szeretnék mondani a tanulmány megírásában nyújtott támogatásáért dr. Szabó Máté professzor úrnak. A kutatást támogatja a Swiss Found.

zebb a cselekmény empirikus vizsgálata. Nincs egységes standardja annak, hogyan, milyen szempontok alapján kell vizsgálni a tiltakozásokat. Nincs mindenki által elfogadott jó módszer, nincs igazán megfelelő forrásanyag. Éppen ezért, aki arra vállalkozik, hogy a tiltakozásokat vizsgálja, a definíción túl, a módszertant is saját magának kell megalkotnia, vagy kiválasztania a másokéi közül. A legtöbb kutató által használt technika az újságokon mint forráson alapuló sajtóelemzés. A sajtóelemzés módszere azonban csak az egyik, és nem feltétlenül a legjobb az egyéb – például dokumentumelemzés, interjúzás, elektronikus médiaelemzés – szóba jöhető módszerek közül. A tanulmányban kísérletet teszünk arra, hogy bemutassuk, miért is a sajtóelemzés a legelterjedtebb a politikai tiltakozások elemzésére. Nem szeretnénk ugyanakkor eltitkolni a sajtóelemzés hibáit, azokat a buktatókat sem, amelyekkel a politikai tiltakozások elemzésénél a kutató szembetalálja magát.

A dolgozatban nem pusztán szakirodalmi leírásokra támaszkodunk. 1994 nyarán zajlott a mind ez idáig legnagyobb szabású hazai tiltakozáskutatás. *A kollektív cselekvések stratégiái a demokratizálódó társadalmakban, Magyarország: 1989–1994*¹ című négy országra – Magyarország, Lengyelország, Szlovákia, Németország keleti tartománya – kiterjedő összehasonlító vizsgálatnak magam is résztvevője voltam. A kutatás során szerzett gyakorlati tapasztalatok és a nemzetközi szakirodalom együttesen képezik a tanulmány alapját.

A dolgozat két fő részre tagolható. Először kísérletet teszünk a legfontosabb – a politológiai szakirodalomban alapvetően a nyolcvanas évektől uralkodóvá vált – politikai tiltakozás definíciók rövid bemutatására. Pontosabban azokat a definíció-kísérleteket tárjuk az olvasó elé, amelyek alapján a legjelentősebb empirikus kutatások születtek az elmúlt időszakban. Ezután a politikai tiltakozáskutatás egy lehetséges módszerének feltételeit vesszük górcső alá.

I. A POLITIKAI TILTAKOZÁS FOGALMI KERETEI

A politológiai szakirodalom egyik legáltalánosabb fogalomrendszerét írja le a *The World Handbook of Political and Social Indicators*, amely három kiadásban (Russett et al. 1964; Charles Lewis Taylor és Hudson 1972; Taylor és David A. Jodice 1983) jelent meg. A kézikönyv a különböző kiadásaiban különböző módon határozza meg a politikai tiltakozás fogalmát. A kutatók 136 ország adatait elemzik az 1948 és 1977 közötti 30 éves időtartamban, és ennek kapcsán fogalmazzák meg a politikai tiltakozás általános definícióját. Ahogy azt az alábbiak is bizonyítják, a politikai tiltakozás fogalma gyakran nem is igazán fogalom a szó szoros értelmében, hanem azoknak a tiltakozásoknak, illetve akció típusoknak és formáknak gyűjteménye, amelyekkel az adott kutató foglalkozni kíván.

A kötet második, 1972-es kiadásában a szerzők a demonstráció fogalmát a következőképpen foglalják össze: „olyan erőszakmentes gyülekezés, amelyet előre bejelentettek és tiltakozás céljából szerveztek a rend-

szer vagy a kormány, illetve annak egy vagy több vezetője, vagy azok ideológiája, politikája ellen, esetleg tervezett politikájuk vagy annak hiánya ellen; esetleg megelőző akcióik vagy tervezett akcióik ellen” (Rucht–T. Ohlemacher 1992:80; Zimmermann 196:111).² A kézikönyv szerzői kutatásaik során az ülösztájkot, a nyílt levelet, a bojkottot, a politikai okokból elkövetett öngyilkosságokat, a demonstrációkat és a politikai sztrájkokat vizsgálták.

A politikai tiltakozás kutatásának nemzetközileg is az egyik legelismertebb és legtekintélyesebb szakértője Charles Tilly. Tilly és munkatársai társadalomtörténeti orientációjú munkáikban (a 19. század elejétől megtörtént) sztrájkokkal, kollektív erőszakkal foglalkoznak. Az erőszakos tiltakozások gyűjtésének oka Tilly szerint elsősorban az, hogy az újságok az erőszakos cselekményeket jobban dokumentálják, azaz több, pontosabb és hasznosabb információkat lehet megtudni róluk. Ebben az esetben a vizsgálat tárgya és módszere igen szoros összefüggést mutat.

Tilly munkássága első időszakában a 15 főnél, majd később a 10 főnél kevesebb személyt mozgósító demonstrációkat kizárja a tiltakozások köréből. Kizárja ezenkívül azokat az akciókat is, amelyek nem végződnek közvetlen interakcióval. Definíciója szerint „az erőszakos tiltakozás kölcsönös és kollektív kényszer egy autonóm politikai rendszeren belül, amely megszüntet vagy fizikailag megrongál tárgyakat, illetve megsebesít embereket” (Rucht–Ohlemacher 1992:80).

Később az olasz, a német és a francia tiltakozások tanulmányozása után Tilly módosítja definícióját. 1978-ban megjelent munkájában, a „From Mobilization to Revolution”-ban, arra a következtetésre jut, hogy az erőszak általában nem spontán jellegű, hanem az eseményben szintén érdekelt pártok beavatkozásának a mellékterméke. A tiltakozások a pártok beavatkozása nélkül jórészt erőszak nélkül végződnek. Így az „erőszakos” cselekmények kutatása helyett inkább a számára fontosabb gyülekezésekre helyezi a hangsúlyt. Tilly újabb definíciója „Tíz vagy annál több kormányon kívüli személy ugyanazon a helyen gyülekezik és konkrét követelésekkel áll elő. A követelések, ha realizálnák őket, érintenék bizonyos – a gyülekező tagokon kívül álló – személy(ek) vagy csoport(ok) érdekeit” (Rucht–Ohlemacher 1992:83).

A politikai tiltakozás definíciójának vizsgálatakor nem tekinthetünk el Sidney Tarrow amerikai politológus munkásságának ismertetésétől. Tarrow az Olaszországban 1966 és 1973 között lezajlott politikai tiltakozásokat elemzi. Kutatásainak céljával azt tűzte ki, hogy bemutassa a tiltakozások szakaszait, a különböző tiltakozási formákban történő változásokat. Politikai tiltakozásnak nevezi „a kollektív érdekek nevében szervezett direkt bomlasztó akciókat, amelyek kényszerítőek más csoportokra, így az elitre és a hatalomra nézve” (Rucht–Ohlemacher 1992:85). Tarrow szerint csak olyan akció tekinthető tiltakozásnak, ahol a résztvevők száma eléri vagy inkább meghaladja a húsz főt.

Hanspeter Kriesi svájci politológus két kutatása is figyelmet érdemel. A nyolcvanas évek elején kutatócsoportjával Svédország politikai tiltakozási kultúrájáról végeztek empirikus vizsgálatot. Ebben a kutatásban részletes definíciót fogalmaznak meg: „a mobilizációs események” ke-

retfogalom segítségével határozzák meg a tiltakozásokat. Elsősorban a svéd „köznép” mobilizációit elemzik. Minden olyan mobilizációt vizsgálnak tehát, amely a közreműködő aktorok részéről minimális aktivitást igényel a megfogalmazott közös célok érdekében, és az adott esemény valamiféle nyilvánosságot kap. Kizárják ugyanakkor a vizsgálatból a rutintevékenységeket és a választásokkal kapcsolatos tevékenységeket.

1989-ben készítette Hanspeter Kriesi négy országra – Franciaország, Hollandia, Németország, Svájc (1975–1988) – kiterjedő empirikus vizsgálatát. A szerző a nem konvencionális cselekvéseket kutatja, a petíciótól egészen a politikai gyilkosságig. Kriesi különbözteti meg először a szakirodalomban „action campaign” és a „issue campaign” fogalmát. Az „action campaign” „olyan specifikus akciósorozat, amely stratégiaileg megtervezett, meghatározott, írásban megfogalmazott célok elérésére irányul” (Rucht–Ohlemacher 1992:85). Ugyanakkor ez a definíció alkalmazható a spontánabb jellegű interakciós sorozatok megjelölésére, amelyeknek „kevésbé konkrétan megfogalmazott céljuk és kevésbé konkrétan megtervezett stratégiájuk van, de lényegében valamilyen okból összefüggnek”. Az „issue campaign”-t az előbbieket sorozataként definiálja Kriesi.

Ruud Koopmans csatlakozik Kriesihez annyiban, hogy ő is kizárja a politikailag motivált tiltakozások fogalmából a nem konvencionális jellegű cselekvéseket. Azt, hogy mit jelent a nem konvencionális cselekvés, külön nem határozza meg, helyette ahhoz az általános módszerhez folyamodik, hogy a tiltakozások kódolóit látja el a vizsgálat tárgyát meghatározó részletes listával. Az akciókat rögzítő személyeknek 5-féle cselekvéstípust határozott meg:

- a hagyományos cselekvéseket:
 - törvényes: például különböző jogi keresetek stb.;
 - politikai: például levél a politikusoknak, társadalmi mozgalmak alakítása stb.;
 - a média közvetítésével: például közvetlen információk a társadalomhoz, röpirat, reklám stb.;
- a direkt – demokratikus cselekvéseket:
 - a lakosság kezdeményezései;
 - referendum;
- a meggyőző jellegű cselekvéseket:
 - például petíciók, népgyűlések, tiltakozó menet (ha legális és nem erőszakos) stb.;
- a konfrontációkat:
 - legális: például bojkott, éhségsztrájk, politikailag motivált öngyilkosság;
 - illegális: illegális demonstrációk, illegális bojkott, blokádnak, titkos információk publikálása stb.;
- az erőszakos cselekvéseket:
 - „könnyű” (light): lopás, emberek megfenyegetése;
 - „nehéz” (heavy): tulajdon rongálása, bombamerénylet, szabotázs.

Az adatrögzítők számára szánt kódutasításban jelzi, hogy a nem konvencionális terminus elsősorban a demonstratív, a konfrontatív és az erőszakos tiltakozásokat jelöli.

A korábbi definíciókhoz képest az újdonság Koopmans fogalomhasználatában, hogy a „gumifogalom” mellé a kutatásban résztvevő kódolók saját tudását, illetve tapasztalatát is beépíti.

A kontinentális politikai tiltakozás kutatás két meghatározó alakja Dieter Rucht és Thomas Ohlemacher. Az általuk leírt fogalmi keret inkább szintetizációja a fentebbieknek. Amiért fontos, az az, hogy legjobban mutatja a politikai tiltakozások „gumifogalom” jellegét. Véleményük szerint politikai tiltakozás minden olyan kollektív cselekvés, amely konfrontatív, bomlasztó, és néha erőszakos eszközöket használ, és amelynek célja explicit jellegű.

Grzegorz Ekiert, Jan Kubik (Rutgers) és Szabó Máté (ELTE), a legnagyobb magyarországi vizsgálat készítői a tiltakozás fogalmát a tiltakozó cselekmény meghatározása felől közelítik meg.

Tiltakozó cselekmény az a nyilvános³, kollektív cselekvés⁴, amelyet bizonyos sajátos követelések artikulálására hajtanak végre. Nem rutinizált, jogilag előírt magatartás, amelyet a társadalmi-politikai szervezetekben hajtanak végre, és formája tekintetében is különbözik az igények elfogadott, rutinizált megjelenítésétől. Bizonyos alkotmányosan és jogilag szabályozott cselekvéseket, mint a sztrájk, gyűlés vagy a tüntetés, szintén tiltakozó cselekményeknek tekinthetünk radikális, „diszruptív” jellegük következtében. Az igényeket „artikulálják”, ha a szervezett avagy szervezeten cselekvők intézményekhez, szervezetekhez, vállalatokhoz fordulnak, a következő módokon:

„1. Azt kívánják, hogy bizonyos döntéseket, jogszabályokat vagy politikákat változtassanak meg, és/ vagy

2. Azt kívánják, hogy mozdítsanak el bizonyos, döntésekért avagy politikákért felelős személyeket pozícióikból, és/vagy

3. Részvételt igényelnek a döntéshozatali folyamatokban, és/vagy

4. Jelenleg hatályos intézmények és jogszabályok megváltoztatását, avagy újak létrehozását kívánják, és/vagy

5. Pénzügyi követeléseket támasztanak az intézményekkel szemben, és/vagy

6. Általános ellenzéki séget fejeznek ki a fennálló intézmények és jogszabályok ellen, és/vagy

7. Szubjektív identitásuk és jogaik elismerését igénylik” (Ekiert–Kubik–Szabó 1995:2).

Ekiert, Kubik és Szabó definíciója a fentebb jelzett többi kutatás meghatározásait ötvözi magába, elsősorban Kriesiét, illetve Rucht és Ohlemacherét. Újdonságereje ugyanakkor abban van, hogy a szerzők igen pontosan és részletesen definiálják az általuk tiltakozásnak vélt cselekményt. E tanulmány írója leginkább ezen utolsó tiltakozási fogalomhasználatával tud azonosulni és ezt tekinti a továbbfejlesztések alapjának is.

Az empirikus kutatások kapcsán két fontos kérdés merül fel, amelyre még a kutatás megkezdése előtt választ kell keresnünk. Az első, hogy

mit, a második kérdés pedig, hogy *milyen módszerrel*. Az első kérdésre igyekeztünk választ adni a fentiekben. A második dilemma megválaszolása kapcsán azonban több olyan rész kérdés is adódik, melyek együttesen adják meg a választ a „milyen módszerrel” kérdésre.

II. A SAJTÓELEMZÉS FELTÉTELEI

II. 1. Mintaválasztás, az elemzés alapegysége

A sajtóelemzésben használt minta kiválasztásához három lépésben juthatunk el. Első lépésként a *forrást* kell kiválasztani. A második lépésben a cél a *dokumentum* kiválasztása a már meglévő forrásból. Végül pedig az adott sajtótermék megfelelő *szakaszainak* kiválasztása történik, azaz a már kiválasztott cikk tiltakozással kapcsolatos részeinek elemzésén a sor.

II. 1. 1. Forrás kiválasztása

A politikai tiltakozások vizsgálatnál szóba jöhető források száma nem végtelen. A szakirodalom által leggyakrabban használt források:

- a hivatalos statisztikák, adatok;
- az archívumok, levéltárak adatai;
- a rendőrségi adatok;
- a szervezetek dokumentumai;
- a televízió, rádió, azaz az elektronikus média;
- az újságok, az írott média.

A kutatás megkezdése előtt a felsorolt források közül – elsősorban a rendelkezésre álló anyagi lehetőségek figyelembevételével – kell választani. A választásnál figyelembe kell venni, hogy a forrás és a feldolgozására használt módszer befolyásolja a kapott eredményeket, ezért a választáshoz a forrásoknak egyenként meg kell felelniük négy alapvető kritériumnak. Az adott forrásanyagok:

- a kutatás teljes időszakában folyamatosan fellelhetőnek kell lennie;
- a forrásokon belüli gyűjtési szempontoknak állandónak kell lenniük, vagyis nem változhat az egyes cikkek bekerülési esélye;
- a forrásanyagok elég szélesnek kell lenni ahhoz, hogy megakadályozza a példálózást, lehetőség szerint minden csoportnak, mozgalomnak, tiltakozásnak bele kell férnie a „merítési hálójába”;
- végül könnyen hozzá férhetőnek kell lennie.

Ami a fentebb felsorolt hat forrást illeti, megállapítható, hogy az összes szempontnak egyik sem tesz eleget önmagában. Ahhoz, hogy bizonyítható legyen az állítás, miszerint a politikai tiltakozások kutatására mégis a sajtó a legalkalmasabb, röviden szólni kell az egyes forrásfajták előnyeiről és hátrányairól.

1. Hivatalos statisztikák, adatok

A hivatalos adatok és statisztikák nem minden esetben tartalmazzák a szelekció kritériumait, azaz azt, hogy minek alapján került az egyes tiltakozás az adott statisztikába. Előfordul, hogy a hivatalos kategóriák eltérnek a tudományos életben használtakétól. A hivatalos statisztikák esetében nem zárható ki politikai motívumok megjelenése. A statisztikai adatok előnyének tekinthető, hogy bizonyos periódusonként nyilvánosan is elérhetővé teszik a vizsgált politikai tiltakozásokat.

2. Archívumok, levéltárak adatai

A levéltárakban fellelhető források általában történeti jellegű kutatásokhoz nyújtanak lehetőséget. Előfordulhat, hogy a fellelhető dokumentumok maguk is az újságok egykori adataira vagy magukra a különböző periodikákra támaszkodnak. Magyarországon a különböző levéltárak kutathatósága eléggé eltérő, de jellemző rájuk a viszonylagos zártság, ami megnehezíti a hozzáférhetőséget.

3. Rendőrségi adatok

A rendőrségi archívumok főleg az erőszakos, illetve az illegális eseményeket, cselekményeket örökítik meg. Ugyanakkor az adatállomány meglehetősen heterogén – a sporteseményektől kezdve a kulturális rendezvényeken át a politikai gyűlésekig terjed, azaz minden eseményt rögzítenek, ahol rendőri erő jelenik meg. A rendőrségi archívumok hozzáférhetősége a legutóbbi időig szigorúan korlátozott volt.⁵ Az egyes tiltakozásokról felvett háttérbázis gyakran csak formális, általában rövid, a kutató számára nem releváns adatokat tartalmaz.

A francia Olivier Fillieule kutatásai során leginkább a rendőrségi archívumokat részesíti előnyben, alapvetően ezt tartja megbízhatónak a források tekintetében. Szerinte a rendőrségi archívumok (legalábbis a francia) széles merítésűek, pontos adatokat tartalmaznak és könnyen hozzáférhetőek.

4. Szervezetek dokumentumai

Az egyes tiltakozásokban részt vevő szervezetek dokumentumai a leginkább szelektáltak és a legszubjektívebb források, hiszen szinte kizárólag az adott szervezet által rendezett, illetve a szervezethez kötődő tiltakozásokat rögzítik. Igaz ugyanakkor – és ez mindenképpen ezen forrás előnyére írható –, hogy ezek az egyes eseményeket széleskörűen, minden apró részletre kiterjedően és vélhetően pontosan leírják. Különösen jól alkalmazhatóak a tiltakozásban részt vevő szervezetek dokumentumai tiltakozások minőségi jellemzőinek vizsgálatakor. Hátrányuk ugyanakkor a szervezetek forrásanyagaival szemben az elérhetetlenség, illetve a beszerzésükhöz szükséges magas eszköz- és időráfordítás.

5. Televízió, rádió

Az elektronikus média válogatott híryanagot közöl. A félórás hírműsorokban, ahol leginkább találkozhatunk a politikai motivációjú tiltakozásokkal, kevés a háttér-információ, inkább magát az eseményt írják le. A televízió és a rádió ugyanakkor az újsághoz képest gyorsabban képes követni a napi eseményeket. Szélesebb körben elterjedt, bár nem biztos, hogy jobban elérhető. Összességében inkább az aktuálisan zajló tiltakozások gyűjtésére alkalmas. Az elemzési költsége messze meghaladja az összes többi forrás költségeit.

6. Újságok

Jól működő polgári demokráciában hosszabb ideje, akár a múlt század óta is kiadnak újságokat (pl. The New York Times), amelyek így mind a történelmi, mind az aktuálisan zajló tiltakozások elemzésére alkalmasak. A hírek rendszerint naponta jelennek meg, így a kiválasztás során egyforma az esély a bekerülésre. Az újságok egymással versengenek, ezért kénytelenek megbízható forrásokhoz folyamodni. Általában a híryanag magasan standardizált, így nagyobb az esély a szisztematikus feldolgozásra. Az újságok más kutató számára is hozzáférhetőek, ezért az adatok jól ellenőrizhetők. Az összes felsorolt forrás közül talán a legkisebb energia- és pénzbefektetéssel dolgozhatók fel.

Az újságnak mint a politikai tiltakozás forrásának több hátránya is van. Az írott, illetve az elektronikus média is hírérték⁶ alapján szerveződik, azaz az újságíró számára az a fontos, hogy mi az a hír, ami eladható, mi az, ami az embereket érdekli, és ebből adódóan mi az, ami a legtöbb nézőt, olvasót vonzza. Ennek lehetséges következménye, hogy egyes hírek felértékelődnek, mások pedig eltűnnek a sajtó hasábjairól (például a kis létszámot mozgósító tüntetések gyakran kimaradnak az újságok tudósításaiból). Épp ezért vált általánossá egy több szempontból álló kritériumrendszer az egyes sajtótermékek kiválasztására.

A hírértékkel függ össze az empirikus érvényesség problematikája, azaz, hogy valóban az történt-e, amit leírtak az adott újságban. Az elbeszélő, az újságíró szubjektív reprezentációja nem mindig tárható fel, és különíthető el teljes mértékben. Nem mindig tudható tehát, hogy az újságíró személye mennyire „van jelen” az adott tiltakozásokkal kapcsolatos cikkekben. Gyakori eset a tiltakozó események összemosása, hiszen lehet, hogy önmagában egy tiltakozás nem lenne érdekes, nincs hírértéke, de ha például ellenreakcióként szélsőségesek is megjelennek, mindjárt nagyobb jelentőséggel bír az adott hír.

Olivier Fillieule szemben áll a hagyományos felfogással, és elutasítja az újságot mint a tiltakozások vizsgálatának megfelelő forrását. Szerinte fontos információkat – mint például a résztvevők száma és az erőszakos események – hibásan közölnek a napilapok. Véleménye szerint azonban nem az az alapvető probléma, hogy az újságokban közölt adatok pontatlanok, a fő baj „a szisztematikusság teljes hiánya az újságok között és egy újságon belül is” (Fillieule 1996:92). A kutatók nemigen tudják kiszűrni az újságok tudósításai alapján a megjelentek létszámát – amint erre

Fillieule figyelmeztet, az újságok ezt mindig valamilyen külső tényező alapján döntenek el.

Az, hogy mi jelenik meg az újságokban az egyes tiltakozásokról, általában két dolog függvénye: az újságok érzékenysége a tiltakozó események iránt, és a tiltakozás intenzitása, amelyet meghatároz a tiltakozás mérete, erőszakossága, időtartalma.

Fillieule szerint az újságok érzékenysége meghatározza azt, hogy mit és hogyan írnak le az adott médiumban:

„ha egy adott esemény olyan részeket tartalmaz, amely már egyébként is a média érdeklődésének középpontjában van, annak bekerülési esélye nagyobb, mint a többi eseményé;

ha fontos, sorsdöntő események vannak, akkor csökken a sajtó érdeklődése más események iránt;

ha egy adott esemény nagyon nagyra nővi ki magát, akkor a sajtó alapvetően arra koncentrál, például 1993-ban Magyarországon a vasutasok sztrájkja” (Fillieule 1996:94–95).

Fillieule nézeteivel szemben más tiltakozáskutatók szerint az újság szavahihetősége attól függ, hogy a kutató milyen információt akar megtudni belőle. A kemény (hard) információk tekintetében – például a tiltakozás helyszíne, a résztvevők körülbelüli száma, az akcióformák, a le tartóztatottak száma – az újságok ritkán és keveset tévednek, ezzel szemben a lágy (soft) információk elemzésére – például a résztvevők motivációi, az okok és következmények – nem alkalmas az újság.

A fentebb vázoltakat figyelembe véve „A kollektív cselekvések stratégiai a demokratizálódó társadalmakban Magyarország: 1989–1994” című kutatás vezetői a sajtót választották fő forrásként, ugyanakkor a sajtó korlátai miatt egy-egy tiltakozás elemzések más forrásokhoz is folyamodtak.

II. 1. 2. Dokumentum kiválasztás

A következő fontos kérdés, amely tisztázásra vár, az, hogy a különböző sajtótermékek közül melyiket válasszuk?

A megfelelő sajtóorgánum kiválasztásának hat fő kritériumát fogalmazhatjuk meg Ruud Koopmans alapján.

1. Folyamatosság:

– a kiválasztandó újságnak a vizsgálat teljes időtartama alatt meg kell jelennie;

– a többi kritérium tekintetében sem lehet jelentős változás a vizsgált periódus alatt.

2. Gyakoriság:

– a kutatónak előre el kell döntenie, hogy milyen gyakorisággal vagy mely periódusban megjelenő újságokat választ, de ha egyszer már döntött, mindig az azonos időszakban megjelenő sajtóorgánumot kell használnia.

A gyakoriság kapcsán felmerülő kérdések iskolapéldája Kriesi kutatása, amelynek során kizárólag a hétfői újságokat választották ki, így a hétvége két napjának eseményeit is rögzíteni tudták. Ugyanakkor a nemzetközi adatok azt mutatják, hogy a tiltakozások nem egyenletesen oszlanak el a hét különböző napjain. Például Fillieule elemzéséből kiderül, hogy a nyolcvanas években Franciaországban hétköznapokon több és jelentősebb esemény zajlott le, mint hétvégén. „Hétfőtől csütörtökig az események száma folyamatosan emelkedik, csütörtökön tetőzik, majd péntektől vasárnapig jelentősen csökken” (Fillieule 1996:96). Ráadásul a hétköznapi és a hétvégi események jellege is különbözik. Hétvégenként Franciaországban főleg az ‘általános’ politikai eseményekhez kapcsolódó tiltakozások zajlottak le. Így a csak hétvégéket figyelő kutatásoknál megeshet, hogy a gazdasági jellegű problémákhoz kapcsolódó események kimaradnak a merítési hálóból. Fennáll a veszélye a túlzott homogenitásnak, amely félrevezetheti a kutatót az események elemzése közben.

3. A minőség kritériuma:

– csak olyan újságokat lehet választani, amelyeket magas minőségi információforrásként ismer el a közvélemény, illetve a tudós társadalom⁷.

4. Nemzeti alkalmazási terület:

– amennyiben országos vizsgálatról van szó, olyan újságokat kell választani, amelyek az egész ország területen történt eseményeket veszik figyelembe (ez a kritérium főleg a tartományokra osztott országoknál, például Németország esetében fontos szempont);

– ha nemzetközi összehasonlító vizsgálatról van szó, vagy csak országos napilapokat használhatunk, vagy hasonló méretű és fejlettségű régiók lapjait.

Hanspeter Kriesi négy országra kiterjedő vizsgálatánál például a kiválasztott lapok mind regionális jellegűek voltak. Szigorú szelekciós szempontok segítségével próbálták kiküszöbölni a regionalitás hiányosságait.

5. Politikai színezet:

A politikai tiltakozások elemzésénél a politikai színezet kapcsán két versengő nézet uralkodott el a szakirodalomban. Nagyjából politikailag semleges újságokból kell meríteni, azaz sem túl jobboldali, sem a szélső baloldalon álló lapokat nem szabad választani. Ezzel szemben áll az az elképzelés, miszerint a paletta közepén található lap mellé, mintegy kontrollcsoportot alkalmazva, esetleg érdemes egy-egy szélsőségesebb lapot is a vizsgálat tárgyává tenni.

6. Szelektivitás:

Lehetőség szerint ne legyen túl magas a szelektivitás az adott lapnál. Ezt a szubjektív feltétel – hasonlóan a politikai színezethez – csak az előzetes feltérképezés, tesztelés alapján teljesíthető.

„A kollektív cselekvés stratégiái a demokratizálódó társadalmakban Magyarország: 1989–1994” című kutatás az említett hat szempont figyelembevételével három napilapot és két hetilapot alkalmazott a politikai

tiltakozások elemzésére. A kötelezően figyelemmel kísért lapok a *Magyar Hírlap*, a *Magyar Nemzet*, a *Népszabadság*, a *HVG* és a *168 Óra*.

II. 1. 3. Az elemzés alapegységének kiválasztása

A minta kiválasztásának legvégső, de semmiképpen sem utolsó szempontja, hogy mit tekintünk a megfigyelés alapegységének. Azaz annak eldöntése, hogy mi a „lehetséges legkisebb kódolási egység”. Elemzési egység lehet egy dokumentum, egy cikk, egy kép, egy rajz, egy mondat vagy legvégső esetben egy magányos szó is. Nem mindegy, hogy ezek közül honnan választjuk ki a tiltakozásokat.

Az általunk felhasznált adatbázis készítői megkülönböztették az adatgyűjtés és az elemzés egységét:

„Az adatgyűjtési egység az újságcikk, amely egy tiltakozó akcióval foglalkozik. Az elemzési egység, amely egyetlen kérdőívbe kerül, a különböző forrásokból származó információkat egyesíti, amelyek mind ugyanazzal a tiltakozással, avagy azzal a cselekménysorral foglalkoznak, amelyet tiltakozó cselekményként fogunk fel” (Ekiert–Kubik–Szabó 1994:3).

Meghatározták ugyanakkor az információnak azt a minimumát is, amely szükséges volt ahhoz, hogy egy tiltakozásról szóló elemzési egység az adatbázisba kerülhessen.

„Akkor dokumentálunk egy tiltakozó cselekményt, ha legalább a következő faktorok *egyike* azonosítható a források alapján:

A tiltakozás kezdetének vagy befejeztének az időpontja,

A tiltakozás formája (sztrájk, tüntetés),

A tiltakozás szervezői, és/vagy résztvevői,

A tiltakozók megfogalmazta igények vagy feltételek” (Ekiert–Kubik–Szabó 1994:3).

A megfelelő forrás, a releváns sajtótermék és az alapegység kiválasztásán túl két fontos kérdés még megoldásra vár. Ez pedig minden empirikus kutatás sarkköve: az érvényesség és a megbízhatóság.

II. 2. Empirikus érvényesség és megbízhatóság⁸

A vizsgálat megbízhatósága azt jelenti, hogy „valamely eljárás, ha ismételten alkalmazzuk ugyanarra a tárgyra, *mindig* ugyanazt az eredményt adja-e” (Babbie, 1995:155). Ezt a szempontot nevezhetjük a vizsgálatok objektivitási követelményének is. A politikai tiltakozások vizsgálata tipikusan olyan elemzést igényel, ahol többféle kutatói segédszemélyzet – kódoló és rögzítő – vesz részt. E közreműködők előzetes tudása, felhalmozott ismerete nem egyenlő mértékű. Az empirikus érvényesség kritériumának alkalmazásához tehát nagyon fontos, hogy pontosan rögzítettek legyenek a korábban ismertetett kiválasztási szempontok, a munkában résztvevők ismeretei a tiltakozásokkal kapcsolatban – például használt módszerek, előzmények stb. – megközelítőleg azonosak legyenek, és folyamatos legyen az ellenőrzés.

A másik kérdés a tiltakozás feldolgozása során a használt kategóriák megbízhatósága, tehát az, hogy az elméletileg kigondolt elemek működnek-e a kutatás gyakorlati megvalósítása során. Mint korábban láttuk, a politikai tiltakozásokkal foglalkozó politológusok gyakran változtatják az általuk használt kifejezéseket és kategóriákat. Gyakran egy-egy kutatás során is megváltozik a fogalom, ami szinte bizonyosan összefügg a gyakorlati megvalósulás és az előzetes elméleti keretek közötti különbséggel. A megbízhatóság természetes módon javítható a kutatásban részt vevő személyek közötti folyamatos egyeztetéssel, a szakirodalomban évtizedek alatt kidolgozott, bevált fogalmak használatával. Megjegyzendő azonban, hogy még ebben az esetben is számíthatunk arra – főleg összehasonlító vizsgálatoknál –, hogy a feldolgozás során akad olyan elem, amelynek későbbi értelmezése komoly problémákat okoz.

A politikai tiltakozások elemzésekor az empirikus érvényesség szempontját is figyelembe kell venni. Röviden úgy fogalmazhatnánk meg a tiltakozás során felmerülő érvényesség kérdését, hogy az, amit a kódoló rögzítenek az erre a célra kialakított kérdőívben, a valós esemény, vagy pedig az adott újságíró véleménye. Az újságíró által közölt információk relevánsak-e vagy sem. Az adatokkal és a cikkekkel foglalkozó személy a saját szubjektumát mennyire tudja kiküszöbölni a rögzítés során. Ezekre a kérdésekre nincs optimális jó válasz. A válaszok függenek attól is, hogy a rögzített hibák milyen jellegűek: szisztematikus torzításról vagy véletlen hibáról van szó.

Amíg az elfogultság szisztematikus, addig kiküszöbölhető a feldolgozás során használt technikákkal, például a kódolóknak adott pontos utasítással, folyamatos ellenőrzéssel. Ha a tiltakozások során csak a hétfői lapszámokat választjuk ki, akkor a feldolgozás során tudnunk kell, hogy az újságokban szisztematikus módon alulreprezentáltak lesznek a hétköznapokon szokásos sztrájkok, tüntetések. Ugyanakkor, amint Fillieule rámutatott, az, hogy mi került be egy újságba, azaz mi a szelektálás kritériuma, nem mindig és nem pontosan tudható, így a véletlen hibák gyakoriak az újságokban. A véletlen hibák kiszűrése sokkal nagyobb energiabefektetéssel jár, és nagyobb apparátust igényel. Elmondható azonban az is, hogy a véletlen hibák *hosszú idősorban* kiegyenlíthetik egymást, és így alapvető módon nem befolyásolják a kapott eredményeket. Mindkét hibacsoportra fel kell készülni elsősorban úgy, hogy pontos definíciókat fogalmazzunk meg a kutatás megkezdésekor, a kutatásban részt vevő személyeknek pontos és megbízható – más kutatók számára is hozzáférhető – tájékoztatást nyújtunk.

II. 3. A sajtóelemzés

A tanulmány végén szeretném pontosítani, hogy a politikai tiltakozások feldolgozására használt sajtóelemzés végül is miben különbözik más módszerektől.

A tiltakozások elemzésének módszere elsősorban az újságban megjelent *nyílt* híryanagra szorítkozik. A sajtóban megjelent közlemények

módszeres mennyiségi elemzése nem az adatokra vonatkozó kontextusra, hanem magukra a cikkekben megtalálható tényekre, adatokra irányul. A politikai tiltakozások esetében a kutatók rendszerint a vizsgálat alapegységét vagy standard kérdőív segítségével dolgozzák fel, vagy a kódolóknak adott részletes utasításokkal – de nem kérdőíves formában – történik az adatgyűjtés. A két módszer esetében más-más eredményre jutunk. Az első sokkal precízebb – de elsősorban szám- – adatokat bocsát az elemző rendelkezésére, lehetővé téve ezzel a statisztikai elemzések elkészítését. A második esetben a szövegelemzésre, a kontextus megvilágítására is lehetőség nyílik.

„A kollektív cselekvés stratégiái a demokratizálódó társadalmakban” című kutatás során a sajtó elemzését használták alapvető módszerként. A kutatás 78 kérdésből álló standard kérdőívre épült, amelyhez részletes kódutasítás tartozott. E kérdőív nyitott és zárt kérdéseket egyaránt tartalmazott, azonban statisztikai elemzésre elsősorban a zárt kérdések esetében nyílt lehetőség. A kutatás a tiltakozásokra vonatkozó explicit adatokat gyűjtötte, és nem vizsgálta egy-egy szó, szócsoport, mondat kontextusát.

A dolgozatban kísérletet tettünk, hogy bemutassuk a politikai tiltakozások elemzésére használt egyik lehetséges módszer, a sajtóelemzés legfontosabb feltételeit. A hazai politikatudomány fejlődése szempontjából fontosnak tartjuk, hogy a későbbiekben a tudományág által használatos egyéb empirikus módszerek ismertetésére is folyamatosan sor kerüljön.

JEGYZETEK

- ¹ A vizsgálat vezetői Grzegorz Ekiert, Harvard Egyetem; Jan Kubik, Rutgers Egyetem és Szabó Máté, ELTE ÁJT Politológia Tanszék.
- ² A politikai tiltakozás fogalmi keretének meghatározásakor: Deiter Rucht és Thomas Ohlemacher (1992) tanulmányára támaszkodunk.
- ³ Nyilvános az a cselekvés, amelyet legalább egy újsághír közöl.
- ⁴ Kollektív cselekvés olyan cselekmény, amelyet legalább három személy hajt végre. Bizonyos extrém tiltakozási formák, mint például az önégetés, az éhségsztrájk, vagy a terrorcselekmények, szintén „kollektív cselekvésként” definiálhatóak ritkaságuk és politikai jelentőségük következtében.
- ⁵ Az elmúlt időszakban jelentős változások történtek a rendőrség adatbázisainak kutatási lehetőségeiben. Az ORFK Művelési Alosztálya minden kért adatot, aktát hiánytalanul rendelkezésünkre bocsátotta.
- ⁶ A tömegmédiá alrendszerre szerveződéséről lásd Pokol 1992:Függelék.
- ⁷ E kritérium alkalmazásakor a legnagyobb buktató az, hogy vajon ki vagy kik azok a személyek, akik hitelesen el tudják dönteni, hogy melyek a magas minőségű újságok. Erre a problémára Antal László *A tartalomelemzés alapjai* című klasszikus munkájában azt az eljárást ajánlja, hogy a kutatás vezetője végeztesen független szakértőkkel előzetes tesztelést. Az ő döntésük, illetve javaslatuk lehet alap az adott újság kiválasztásakor.
- ⁸ Az empirikus megbízhatóság és érvényesség kérdéskörét sokan és sokféleképpen járták már körül a szakirodalomban. Az egyik legfontosabb magyarul is megjelent könyv ebben a témában Babbie 1995.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Ágh Attila 1994. A demokratikus átmenet feltételrendszere. *Politikatudományi Szemle*, (III) 4.
- Az elbizonytalanodás éve. In: dr. Kurtán Sándor–dr. Sándor Péter–dr. Vass László 1994. (szerk.) *Magyarország politikai évkönyve*. Budapest: Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány
- Antal László 1976. *A tartalomelemzés alapjai*. Budapest: Magvető Kiadó
- Arató András 1994. Jegyzetek Kende Péter előadásához. *Politikatudományi Szemle* (III) 4.
- Babbie, Earl 1995. *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. Budapest: Balassi Kiadó
- Bendzsák Katalin 1996. A rendőrség és a tüntetések – interjúk rendőri vezetőkkel. In: Dr. Timoránszky Péter (szerk.) *Új rendészeti tanulmányok*, 1.
- Ekiert, Grzegorz–Jan Kubik 1996. Instruction for Protest Event Analysis in Hungary and a Questionnaire for the Survey. Dr. Timoránszky Péter (szerk.) *Új rendészeti tanulmányok*, 2.
- Fillieule, Olivier 1996. Tömegdemonstrációkkal kapcsolatos kutatás rendőrségi adatok alapján – A francia példa. Dr. Timoránszky Péter (szerk.) *Új rendészeti tanulmányok*, 2.
- Habermas, Jürgen 1995. Polgári engedetlenség – a demokratikus jogállam próbaköve. In: Felkai Gábor (szerk.) *Új társadalmi mozgalmak és politikai tiltakozás*. Miskolc: Miskolci Egyetemi Kiadó
- Jenkins J. Craig–Bert Klandermans 1995. The Politics of Social Protest, In: J. Craig Jenkins–Bert Klandermans (eds): *The Politics of Social Protest*. London: University College London Press
- Kriesi Hanspeter–Ruud Koopmans 1995. *New Social Movements in Western Europe*. London: UCL Press
- Lakatos Judit–Molnár Erika–Németh Ildikó 1994. Sztrájk esetek Magyarországon (Sztrájkfelhívások, sztrájkkészültségek, figyelmeztető sztrájkok, sztrájkok) 1993-ban. In: dr. Kurtán Sándor–dr. Sándor Péter–dr. Vass László (szerk.) *Magyarország politikai évkönyve*. Budapest: Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány
- Misztal, Boriszlaw 1993. A tiltakozás politikája – Lengyelország és Magyarország. *Politikatudományi Szemle*, (II) 3.
- Nollert Michael, 1995. Neocorporatism and Political Protest. In: J. Craig Jenkins–Bert Klandermans (eds.): *The Politics of Social Protest* London: University College London Press
- Porta, Donatella della 1996. A tiltakozások rendőri kezelésének kutatása. In: Dr. Timoránszky Péter (szerk.) *Új rendészeti tanulmányok*, 1.
- Rucht, Dieter 1995. Jog az ellenálláshoz? A polgári engedetlenség aktualitása, legitimitása és határai. In: Felkai Gábor (szerk.) *Új társadalmi mozgalmak és politikai tiltakozás*. Miskolc: Miskolci Egyetemi Kiadó
- Rucht, Dieter–Thomas Ohlemacher 1992. Protest Event Data: Collection, Uses and Perspectives. In: Mario Diani and Ron Eyerman (ed.) *Studying Collective Action*. London: SAGE Publication
- Sternstein, Wolfgang 1995. Senkinek semmi hatalmat! In: Felkai Gábor (szerk.) *Új társadalmi mozgalmak és politikai tiltakozás*. Miskolc: Miskolci Egyetemi Kiadó
- Szabó Máté 1993. A társadalmi mozgalmak szektora és a tiltakozás kultúrája Magyarországon. *Politikatudományi Szemle*, (II), 3.
- 1995. Politikai tiltakozás mint az új politikai kultúra eleme: Magyarország, Szlovénia, Szlovákia. *Szociológiai Szemle*, 3.
- 1995. A szabadság rendje. Társadalmi mozgalmak, politikai tiltakozás, politikai szervezetek a magyarországi rendszerváltás folyamatában. *Politikatudományi Szemle* (IV), 4.
- 1996. A tömegdemonstrációk és a rendőrség Magyarországon a demokratizálódás folyamatában a sajtó tükrében 1989–1994. In: Dr. Timoránszky Péter (szerk.) *Új rendészeti tanulmányok*, 1.
- Thoreau, Henry David 1990. *A polgári engedetlenség iránti kötelezettségről*. Budapest: Európa Könyvkiadó
- Wallace, Michael–J. Craig Jenkins 1995. The New Class, Postindustrialism, and

Neocorporatism: Three Images of Social Protest in the Western Democracies. In: J. Craig Jenkins–Bert Klandermans (eds): *The Politics of Social Protest*, London: University College London Press

Zsolt Virág–Andrea Mezei–Andrea Szabó et al. 1996. Reports on the Protest Events in Each Year of the System Transformation and During the Christian Democratic Government (1989. January 1. – 1994. July 1.), Dr. Timoránszky Péter (szerk.) *Új rendészeti tanulmányok*, 2.

